

УДК 378.015.3:159.95:373.3

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-67-18-26>

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПРОЦЕС

© Починкова М. М.

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Інформація про автора

Починкова Марія Николаївна ORCID 0000-0002-1383-7470; pochinkovam@gmail.com; кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Луганська обл., 92703, Україна.

Актуальність дослідження зумовлена вимогами часу, передусім інформатизацією всіх галузей суспільної діяльності, які потребують у людини спеціальних умінь і навичок роботи з інформацією. Однією з таких навичок, на думку дослідниці, є критичне мислення, розвиток якого має бути цілеспрямованим процесом і забезпечувати успіх у професійній діяльності. Наукові дослідження з цієї проблематики присвячені переважно розвитку мислення учнів школи, однак сучасна вища освіта в Україні потребує також упровадження технології критичного мислення, зокрема в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті – розкрити зміст і структуру основних педагогічних понять дослідження: розвиток, формування, педагогічний процес, педагогічна діяльність.

Завдання полягають в аналізі наукової педагогічної літератури з проблеми дослідження; у розмежуванні понять «формування» й «розвиток», «педагогічний процес» і «педагогічна діяльність»; визначенні доцільності вживання тієї чи тієї дефініції в розробці проблеми формування критичного мислення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

За результатами аналізу наукової літератури автором було визначено, що формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи як процес ґрунтується на основних педагогічних поняттях: формування і розвиток, педагогічний процес і педагогічна діяльність. У педагогічних дослідженнях необхідно розмежовувати кожну дефініцію у визначених парах. Розвиток – це специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного. У світлі нашого дослідження більш доцільно говорити про формування як окреслений у межах часу процес, спираючись на технологію розвитку критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. При цьому формування є процесом, а оскільки наше дослідження є педагогічним, то ми розкриваємо його особливості як педагогічного процесу. Педагогічний процес розглядається як діяльність і як система, а поняття «педагогічна діяльність» – як засіб реалізації педагогічного процесу.

Ключові слова: формування, розвиток, педагогічна діяльність, критичне мислення, майбутні учителі початкової школи, педагогічний процес.

Починкова М. Н. «Формирование критического мышления будущих учителей начальной школы как процесс»

Актуальность исследования обусловлена требованиями времени, а именно информатизацией всех отраслей общественной деятельности, требующих у человека специальных умений и навыков работы с информацией. Одной из таких, по мнению исследовательницы, является критическое мышление, развитие которого должно быть целенаправленным процессом и обеспечивать успех в профессиональной деятельности. Научные исследования по этой проблематике посвящены преимущественно развитию мышления учащихся школы, однако современная высшее образование в Украине требует также внедрение технологии критического мышления, в частности в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы.

Цель статьи – раскрыть содержание и структуру основных педагогических понятий исследования: развитие, формирование, педагогический процесс, педагогическая деятельность.

Задача заключается в анализе научной педагогической литературы по проблеме исследования; в разграничении понятий «формирование» и «развитие», «педагогический процесс» и «педагогическая деятельность»; определении целесообразности применения той или иной дефиниции в разработке проблемы формирования критического мышления в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы.

По результатам анализа научной литературы автором было определено, что формирование критического мышления в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы как процесс основывается на основных педагогических понятиях: формирование и развитие, педагогический процесс и педагогическая деятельность. В педагогических исследованиях необходимо разграничивать каждую дефиницию в определенных парах. Развитие – это специфический процесс изменения, результатом которого является возникновение качественно нового, поступательный процесс восхождения от низшего к высшему, от простого к сложному. В свете нашего исследования более целесообразно говорить о формировании, как процессе, ограниченном во временных пределах, опираясь на технологию развития критического мышления будущих учителей начальной школы. При этом формирование является процессом, а поскольку наше исследование является педагогическим, то мы раскрываем его особенности как педагогического процесса. Педагогический процесс рассматривается как деятельность и как система, а понятие «педагогическая деятельность» – как средство реализации педагогического процесса.

Ключевые слова: формирование, развитие, критическое мышление, будущие учителя начальной школы, педагогический процесс, педагогическая деятельность.

M. Pochynkova "Forming of critical thinking of future primary school teachers as a process".

Actuality of the research is predefined by the requirements of time, namely by informatization of all social scenes, that need for human special abilities and skills of work with information. In opinion of the researcher one of such is critical thinking which development must be a purposeful process and provides success with professional activity. Scientific researches of these problematics are devoted mainly to thinking development of school students, however modern higher education in Ukraine needs also introduction of technology of critical thinking, in particular in the process of professional preparation of future primary school teachers.

The aim of the article is to expose content and structure of basic pedagogical concepts of the research: development, forming, pedagogical process, pedagogical activity.

The tasks involve analysis of scientific pedagogical literature on the issue of the research; differentiation of concepts "forming" and "development", "pedagogical process" and "pedagogical activity"; determination of usage expediency of one or another definition in development of problem of critical thinking forming in the process of professional preparation of future primary school teachers.

According to the results of scientific literature analysis the author defined that forming of critical thinking in the process of professional preparation of future primary school teachers as a process is based on main pedagogical concepts: forming and development, pedagogical process and pedagogical activity. It is necessary to separate each definition in certain pairs in pedagogical researches. Development is a specific process of change, the result of which is appearance of qualitatively new ongoing process of ascent from the lowest to the highest, from simple to difficult. In the light of our research it is more appropriate to talk about forming as a process outlined within the limits of time, leaning on technology of development of critical thinking of future primary school teachers. Thus forming is a process and as a research is pedagogical process, so we expose its features as a pedagogical process. The pedagogical process is examined as an activity and system, and the concept "pedagogical activity" is examined as means of realization of pedagogical process.

Keywords: forming, development, critical thinking, future teachers of primary school, pedagogical process, pedagogical activity.

Критичне мислення є вкрай необхідною навичкою XXI століття для професійної реалізації і розвитку людини. Однак таке мислення вимагає цілеспрямованого розвитку або формування, яке можливо здійснювати лише під час спеціально організованого процесу. Тож виникає необхідність у розробці технології формування критичного мислення на всіх етапах навчання майбутнього фахівця. Сьогодні в Україні залишається не достатньо вивченою проблема формування критичного мислення в закладах вищої освіти, зокрема в

процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи. Отже, потребує уваги розробка системи роботи з формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, яка потребує врахування теоретико-методологічних засад, зокрема розгляду формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи як процесу. Саме на цих засадах ми обґрунтовуватимемо й моделюватимемо систему формування критичного мислення в процесі професійної

підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Актуальність і необхідність дослідження проблеми формування критичного мислення підтверджує значна кількість наукових досліджень, зокрема зарубіжних науковців (Дж. Дьюї, С. Заїр-Бек, Б. Зейгарник, Д. Клустер, М. Ліпман, К. Мередіт, Є. Полат, К. Поппер, Р. Стернберг, Дж. Стіл, Д. Халперн та інші). Українські дослідники теж не залишили цю тему без уваги, вона розкрита в роботах Л. Величченко, Т. Воропай, Л. Києнко-Романюк, К. Костюченка, В. Кременя, Г. Липкіної, С. Максименка, Т. Олійник, О. Пометун, Л. Терлецької, С. Терна, О. Тягла та інших.

Оскільки ми розглядаємо сучасний педагогічний процес, то не можемо не враховувати наукові дослідження, де цей процес розкривається з позиції загальної теорії систем. Тут необхідно згадати дослідження В. Афанасьєва, Ю. Бабанського, В. Беспалька, І. Блауберга, Б. Гершунського, А. Глузмана, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Кузьміної, В. Кушніра, І. Підласого, В. Садовського, Г. Щедровицького, Е. Юдіна та ін.

Мета нашої наукової розвідки – розкрити зміст і структуру основних педагогічних понять дослідження: розвиток, формування, педагогічний процес, педагогічна діяльність.

Завдання:

- проаналізувати наукову педагогічну літературу з проблеми дослідження;
- розмежувати поняття формування й розвиток, педагогічний процес і педагогічна діяльність;
- визначити доцільність уживання тієї чи іншої дефініції в розробці проблеми формування критичного мислення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

У науковій літературі ми зустрічаємо дві дефініції: «формування» й «розвиток». Необхідним є більш докладне розкриття цих понять та обґрунтування доцільності їх вживання в нашому дослідженні.

Поняття «розвиток» і «формування» є філософськими. Звертаючись до філософського енциклопедичного словника, знаходимо: «Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку. В історії філософської думки вирізняють три основних тлумачення розвитку: 1) як збільшення і зменшення, що

знайшло відображення в теоріях преформізму; 2) як перехід можливості в дійсність, речі в собі в річ для себе, що було характерна для Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Аристотеля в аристотелівській традиції філософствування; 3) як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час [18, с. 555]. У цьому словнику поняття «формування» не знаходимо.

В Академічному словнику української мови поняття «формуванням» тлумачиться як: «дія за значенням формувати і формуватися» [14, с. 623.]; формувати – надавати чому-небудь певної форми / Виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру і т. ін.; надавати чому-небудь завершеності, визначеності [14, с. 624.]. Розвиток – дія за значенням розвивати [13, с. 631]. Розвивати – сприяти виникненню або підсиленню чого-небудь; давати можливість чому-небудь зростати, міцніти; робити щонебудь кращим, досконалішим, піднімати його на вищий щабель [13, с. 628].

У Словнику іншомовних слів: слово «формування» походить з латинської «утворюю, формую» і має чотири значення, наведемо ті, що стосуються нашого дослідження: «створення чогось (думки тощо); розвиток [15].

Оскільки наше дослідження є педагогічним за напрямом, ми не можемо обійти увагою визначення окреслених дефініцій у педагогіці. У педагогіці переважно тлумачать поняття «розвиток людини» або «розвиток особистості». Розглянемо їх.

Академічний тлумачний словник розкриває розвиток як «специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступального процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного» [8].

Ключовою для нас є думка Г. Костюка, який визначав розвиток «як безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак. Однак він не зводиться до кількісних змін, до зростання тощо, що вже є, а включає «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку і зникнення старих» [8].

Знову звертаючись до академічного словника, знаходимо тлумачення поняття «формування», яке, у свою чергу, визначається як «складний процес становлення людини як

особистості, який відбувається в результаті розвитку і виховання; цілеспрямований процес соціалізації особистості, що характеризується завершеністю. Хоча про завершеність цього процесу можна говорити лише умовно» [8].

І. Підласий визначає формування як «процес становлення людини під впливом всіх без винятку факторів – екологічних, соціальних, економічних, педагогічних тощо. Сформованість – рівень, досягнутий людиною, який має певну закінченість, завершеність, досягнення рівня зрілості [11]. На підставі синтезу усталених визначень поняття «розвиток», науковець визначає його так: «процес і результат кількісних і якісних змін людини. Воно пов'язане з постійними безперервними змінами, переходами з одного стану в інший, сходженням від простого до складного, від нижчого до вищого». Як бачимо дефініція «розвиток», представлена І. Підласим, співпадає з тлумаченням цього поняття А. Кузьмінським та В. Омелянцем.

Не можемо обійти увагою Педагогічний словник С. Гончаренка, у якому «розвитком особистості» розкривається як «процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. ... Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних певній особистості. Як передумова й результат розвитку особистості виступають потреби» [2, с. 289]. Важливим для нас у цьому визначенні є акцент на передумовах розвитку особистості, якими виступають потреби. Тлумачення поняття «формування» у цьому словнику також не знаходимо.

М. Фіцула, звертаючись до окресленої проблеми, зазначає: «Поняття «розвиток людини» і «формування особистості» дуже близькі, їх нерідко вживають як синоніми». Далі дослідник звертає увагу на різницю понять «людина» і «особистість», при цьому вживає поняття «розвиток» і «формування» як синонімічні: «поняття «особистість», на відміну від поняття «людина», означає соціальну характеристику людини, тобто її якості, які формуються під впливом спілкування і стосунків з іншими людьми, суспільством в цілому. Проте розвиток людини і формування її особистості є цілісним процесом. У ньому велика роль належить активності людини, яка може значною мірою сприяти формуванню власної особистості, якщо перед нею будуть поставлені вихователем відповідні цілі і вона будо домагатися їх виховання, розвиваючи якості, необхідні для їх досягненню. Залежно

від рушійних сил виокремлюють такі види розвитку і формування особистості: стихійний, цілеспрямований, саморозвиток і самоформування» [19].

Отже, здійснюючи коротке узагальнення на підставі аналізу наукової літератури, можемо дійти таких висновків:

- поняття «розвиток» та «формування» мають філософське походження;
- у педагогічній літературі ці поняття часто трактуються як синонімічні;
- ключовими відмінностями цих двох понять є те, що «розвиток» має безперервний характер, а «формування» має певну закінченість, завершеність, досягнення рівня зрілості.

Тож, спираючись на окреслені висновки, ми будемо розрізняти поняття «розвиток» і «формування», зважаючи на їх відмінності. Оскільки у нашому дослідженні мова йде про процес, обмежений часом навчання у закладі вищої освіти, то доцільним буде вживання поняття «формування», однак, ми будемо використовувати обидві дефініції – формування і розвиток, оскільки мислення необхідно розвивати протягом усього життя. Отже, ми будемо поєднувати формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи з його розвитком через упровадження в систему навчання технології розвитку критичного мислення.

Зважаючи на розглянутий матеріал, ми виокремимо ключові аспекти, на які будемо спиратись у нашому подальшому дослідженні: передумовами розвитку особистості, перш за все, є потреби; формування і розвиток є процесом. Отже, як ми уже зазначали, наше дослідження є педагогічним, а формування є процесом, тому логічним є розгляд поняття «педагогічний процес».

І. Зайченко під педагогічним процесом розуміє «розвиваючу взаємодію вихователів і вихованців, спрямовану на досягнення визначеної мети формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Це система, у якій органічно поєднані процеси формування, розвитку, виховання й навчання з усіма умовами, формами методами їх функціонування [3]. Отже, знаходимо підтвердження нашій думці про поєднання формування й розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

В. Крисько визначає його як «організовану і цілеспрямовану діяльність людей із метою

формування необхідних знань, практичних навичок і вмінь, морально-політичних, психологічних і фізичних якостей особистості та групи. Сутність, зміст і спрямованість такої діяльності залежить від стану суспільства, реальної взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин» [6]. Дослідник визначає педагогічний процес як діяльність.

С. Гончаренко визначає найважливіші узагальнені властивості педагогічного процесу: «цілісність і системність як організована сукупність цілей, змісту, умов, форм, методів, яка спрямовує і перетворює дитяче життя» [1, с. 7]. У свою чергу, В. Крисько додає до цих властивостей підпорядкованість усіх його складових єдиній меті, спільність і єдність [6]. Важливим для нас є зауваження С. Гончаренка щодо ролі певних видів навчання у навчально-виховному процесі. Дослідник зазначає, що «велику роль у навчально-виховному процесі відіграють проблемне й особистісно розвивальне навчання, які передбачають діалог між педагогом і учнями, а також між самими учнями. Тому є всі підстави вважати, що єдиною логікою цілісного педагогічного процесу є логіка діалогу, основу якої складає різнобічна творча життєдіяльність навчально-виховного колективу» [1, с. 17]. Саме на діалозі побудована технологія розвитку критичного мислення, отже її використання не суперечить логіці навчально-виховного процесу.

Важливою є також думка науковців про педагогічний процес як систему. Так, цілком погоджуємось із А. Кожевніковою, яка наголошує: «Сьогодні перед вищою освітою постає проблема пошуку найбільш продуктивних технологій навчання і виховання, створення нових парадигмальних підходів до навчальної діяльності, упровадження ефективних видів управління освітнім процесом і розгляду самого педагогічного процесу під новим кутом зору, що часто пов'язують із системним перетворенням реальних педагогічних систем. Саме тому сучасний навчально-виховний процес сприймається крізь призму педагогічної системи» [5, с. 47].

В. Крисько звертає увагу на складну діалектику відносин всередині педагогічного процесу, особливості якої полягають у: 1) єдності і самостійності процесів, що його утворюють; 2) цілісності та співпорядкованості відокремлених систем, що входять до нього; 3) наявності загального і збереженні специфічного [6].

Отже, звужуючи результати дослідження щодо дефініції «педагогічний процес», можемо зробити такі узагальнення: воно має дуальний характер, тому надалі будемо розглядати його як діяльність і систему; за основоположне будемо вважати дефініцію В. Криська, де цей процес є «засобом реалізації педагогічного процесу і представляє особливий вид суспільно-корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямований на підготовку підростаючого покоління до життя у відповідності з економічними, моральними, естетичними цілями» [6].

Поняття „педагогічна діяльність”, безперечно, має зв'язки з психологією, оскільки стрижневе слово «діяльність» є психологічним терміном. У психологічному словнику під діяльністю розуміють «специфічно людську форму активного ставлення до дійсності, регульована свідомістю як вищою інстанцією, внутрішня і зовнішня активність, що спричиняється потребою і регулюється свідомо поставленою метою. Структуру діяльності складають такі основні елементи: мотиви, що спонукають суб'єкт до діяльності; мета – результати, на досягнення яких спрямована діяльність; засоби, за допомогою яких здійснюється діяльність» [12, с. 82].

У підручнику з основ педагогіки вищої школи [16] знаходимо таке визначення: «Педагогічна діяльність – це складно організована система ряду діяльностей. Вона складається з цілої множинності підсистем, занурених одна в одну або об'єднаних між собою різними типами зв'язків. Педагогічна діяльність має свою структуру (будову) – розташування елементів у системі. Структуру системи складають виокремлені елементи (компоненти), а також зв'язки між ними» [16].

О. Сорокумова наголошує на трьох підходах до аналізу структури професійної діяльності педагога, представлених у психології:

– традиційний (класичний) підхід (А. Щербаков, Ф. Гоноблін, С. Єлканов, Н. Кузьміна);

– системний спирається на роботи, які аналізують педагогічну діяльність у цьому напрямі (Б. Душков, Н. Неклюдова, О. Іванова);

– діяльнісний підхід до вивчення педагогічної діяльності розвивається на засадах загальнопсихологічної теорії діяльності О. Леонтєва [17, с. 83].

Більш докладно зупинимось на традиційному підході. Така структура є доволі розповсюдженою в сучасних педагогічних дослідженнях

Н. Кузьміна виділяє чотири основні компоненти педагогічної діяльності: конструктивний, організаторський, комунікативний, дослідницький (гностичний). Розглянемо їх зміст, спираючись на дослідження І. Підласого:

– конструктивний компонент пов'язаний із доборою та композицією навчально-виховного матеріалу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів (студентів) (прим. авт.); плануванням і побудовою педагогічного процесу; визначенням структури своїх дій та вчинків; проектуванням навчально-матеріальної бази для здійснення навчально-виховної роботи;

– організаційний компонент передбачає залучення учнів (студентів) (прим. авт.) до різноманітних видів діяльності, організацію учнівського колективу та перетворення його на інструмент педагогічного впливу на особистість;

– комунікативний компонент полягає у встановленні педагогічно доцільних взаємин з учнями (студентами) (прим. авт.), колегами, батьками, представниками громадськості;

– дослідницький полягає в прогнозуванні, проектуванні, передбаченні варіантів майбутньої діяльності і спілкування на основі наукового, теоретичного осмислення кожного педагогічного явища [7, с. 40–42].

Цікавим є погляд А. Щербакова на структуру педагогічної діяльності через її функції. Він відносить конструктивний, організаторський і дослідницький компоненти (функції) до загальнотрудових, тобто таких, що проявляються в усіх видах діяльності. Але він конкретизує функцію учителя на етапі реалізації педагогічного процесу, представляючи організаторський компонент педагогічної діяльності як єдність інформаційної, розвиваючої, орієнтаційної і мобілізаційної функцій [10]. Так, за А. Щербаковим, загальнотрудові функції: конструктивна функція – проектування системи власних дій; комунікативна – встановлення й розвиток контактів з колегами; організаторська – поповнення власних знань. Дослідник наголошує на приналежності цих функцій усім видам діяльності, зокрема й професійній. Результат їх спільного прояву є система дій і операцій, які здатні створити

належні, найбільш сприятливі умови для творчого вирішення педагогічних задач [17, с. 84–85].

Педагогічна ж функція складається з інформаційної. Науковець наголошує на провідній ролі знань учителя і володінні навчальним матеріалом, а також на значущості використання різного за своїм характером «методичного інструментарію», що сприятиме найбільш ефективній передачі знань учням (студентам) (прим. авт.); якщо конструктивна функція стосується учителя/ викладача, то мобілізаційна функція зосереджена на учнівській пізнавальній діяльності й характеризується її активізацією, самостійністю, проявом ініціативи, на вчителя ту покладено організаторські функції: спрямування на розвиток самостійності, створення умов для розвитку і підтримки інтересу до навчання; третя, розвиваюча, зорієнтована на дотримання індивідуального підходу з урахуванням вікових психологічних особливостей учнів (студентів) (прим. авт.); орієнтаційна функція стосується особливостей формування в учнів (студентів) (прим. авт.) адекватної моделі поведінки, яка ґрунтується на соціально схвалюваних мотивах із обов'язковим дотриманням проактивної життєвої позиції. Ці складові педагогічної функції (конструктивна, мобілізаційна, розвиваюча, орієнтаційна) здатні утворити «систему органічно пов'язаних між собою педагогічних дій і операцій, спрямованих на вирішення конкретних задач навчання, розвитку й виховання учнів» [17, с. 84–85].

У науковій літературі зустрічаємо також визначення окреслених компонентів (Н. Кузьміна) і функцій (А. Щербаков) як уміння [4, с. 259]. Вважаємо таке використання різних понять є результатом численних тлумачень науковців.

Оскільки діяльність, як ми вже зазначали, – це психологічний процес, то ми не можемо обійти увагою погляди психологічної науки на структуру педагогічної діяльності. За твердженням Г. Мешко, педагогічна діяльність має багаторівневу динамічну систему, що складається з таких структурних елементів:

– мета професійної діяльності, яка полягає у вихованні особистості в гармонії із собою, соціумом і природою, залученні людини до цінностей культури. Тобто мета постає як особлива місія, призначення якої – творення і самовизнання особистості в культурі, утвердження людини в людині;

– зміст викладацької діяльності охоплює процес організації навчальної діяльності учнів (студентів) (прим. авт.), спрямованої на засвоєння ними предметного соціокультурного досвіду як основи і умови розвитку, процес організації власної діяльності;

– засоби діяльності вчителя: наукові (теоретичні та емпіричні) знання; тексти підручників і результати самостійних спостережень учнів як носії знань; допоміжні засоби (технічні, графічні, комп'ютерні тощо);

– результат викладацької діяльності. Ним є розвиток учня (студентів) (прим. авт.), його особистісне, інтелектуальне удосконалення, становлення його як особистості, суб'єкта навчальної діяльності;

– суб'єкт педагогічної діяльності – це учитель (викладач) (прим. авт.), інструмент впливу якого – його особистість, знання, уміння, почуття, воля;

– об'єкт педагогічної діяльності. Він специфічний, оскільки учень є одночасно об'єктом і суб'єктом, адже навчально-виховний процес продуктивний лише за умови поєднання елементів самовиховання і самонавчання учня [9].

Зрозуміло, що в процесі педагогічної діяльності педагог виконує значну кількість функцій. Є. Ільїн обґрунтовано визначає наступні: проєктувальні – зводяться до перспективного і поточного планування навчального процесу. Значне місце в діяльності педагога належить проєктуванню (конструюванню) навчального заняття: добору навчального матеріалу відповідно до мети і завдань заняття, вікових особливостей, гендерних особливостей, специфіки навчальної групи; управлінсько-організаторські функції полягають у практичній організації заняття, в організації виховних заходів, створенні активу школи (студентського активу) (прим. авт.) та ін.; прогностично-орієнтувальна функція полягає у вияві в учнів (студентів) (прим. авт.) здібностей і схильностей, їх особистісних і індивідуальних особливостей з урахуванням останніх – у виборі індивідуального підходу до учнів (студентів) (прим. авт.) у процесі навчання й виховання, у сприянні вибору учнями професії (а під час навчання у ЗВО набуттю професійних якостей) (прим. авт.) і визначення життєвого шляху; психодіагностична функція – спостереження за учнями (студентами) (прим. авт.), аналіз продуктів діяльності з урахуванням ступеня самостійності, витраченого часу, креативності і т. п., використання тестоподібних методик, опитувальників; освітньо-просвітницькі функції

– передавання учням знань і умінь (сьогодні говорити тільки про передачу знань і умінь досить неактуально, на нашу думку, доцільніше говорити про створення умов для самостійного здобуття знань і умінь) (прим. авт.); виховні функції – формування мотивації учіння, морального виховання особистості учня, патріота країни, області, міста, ЗВО тощо [4, с. 23–26].

Оскільки ми наголосили на педагогічному процесі як системі, то коротко розглянемо педагогічний процес як систему.

Це процес має певну структуру, що складається з певних компонентів. І. Зайченко так розкриває означену структуру: «Структурою (розміщенням, розташуванням у системі) системи є елементи (компоненти), які виділені на основі певних критеріїв. Компонентами системи, у якій здійснюється педагогічний процес, є: педагоги, вихованці, умови виховання. Сам педагогічний процес характеризується метою, завданнями, змістом, методами, формами взаємодії педагогів і вихованців, а також досягнутими при цьому результатами. Оскільки ці компоненти педагогічного процесу матеріалізуються шляхом активної взаємодії найважливіших учасників педагогічного процесу – учнів і педагогів в певних конкретних умовах, – то виділяють ще такі компоненти педагогічного процесу, що цементують систему, як цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний [3].

Аналіз наукової педагогічної літератури дозволяє зробити такі проміжні висновки:

– дефініція педагогічний процес має дуальний характер і розглядається як діяльність і як система;

– у науковій літературі розмежовується поняття педагогічний процес і педагогічна діяльність;

– педагогічний процес і педагогічна діяльність мають структурні відмінності;

– педагогічна діяльність є засобом реалізації педагогічного процесу.

Отже, формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи як процес ґрунтується на основних педагогічних поняттях: формування і розвиток, педагогічний процес і педагогічна діяльність. Аналіз наукової літератури довів, що необхідно розмежовувати ці дефініції у визначених парах. У світлі нашого дослідження більш доцільно говорити про формування як окреслений у межах часу процес, спираючись на технологію розвитку

критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. При цьому формування є процесом, а оскільки наше дослідження педагогічне, то ми розкриваємо його особливості як педагогічного процесу, який розглядається як діяльність і як система, виступає головним поняттям відносно поняття «педагогічна діяльність», яке розглядається як засіб реалізації педагогічного процесу.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розкритті структурних компонентів педагогічного процесу, моделюванні і побудові системи роботи з формування критичного мислення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. Про цілісність педагогічного процесу : методологічний аспект / С. Гончаренко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 6. – С. 7–17.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-ге вид. доп. і випр. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Зайченко І. Педагогічний процес / І. Зайченко. – Режим доступу : <https://pidruchniki.com/16080402/pedagogika/pedagogichniy-protses>. – Дата звернення 02.04.2020р.
4. Ильин Е. П. Психология для педагогов / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 640 с.
5. Кожевнікова А. Специфіка сучасного педагогічного процесу як складної самоорганізованої системи / А. Кожевнікова // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 9, ч. 1. – С. 46–52.
6. Крисько В. Сутність і зміст педагогічного процесу та педагогічної діяльності / В. Крисько // Педагогіка і психологія. – Режим доступу : <https://stud.com.ua/36254/psihologiya/sutnist-zmist-pedagogichnogo-protsesu-pedagogichnoyi-diyalnosti>. – Дата звернення 02.04.2020р.
7. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1970.
8. Кузьмінський А. І. Розвиток і формування особистості. Педагогіка у запитаннях і відповідях. : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/pedagogika/z_rozvitok_formuvannya-osobistosti. – Дата звернення 10.04.2020р.
9. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. / Г. М. Мешко. – Київ : Академвидав, 2010. – 200 с. – Режим доступу : <https://pidruchniki.com/13030227/pedagogika/struktur-a-pedagogichnoyi-diyalnosti>. – Дата звернення 11.04.2020р.
10. Педагогіка : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.

А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 3-е изд. – М. : Школа-пресс, 2000. – 512 с. – Режим доступу : <https://studfile.net/preview/4582429/page:6/#9>. – Дата звернення 12.04.2020р.

11. Подласый И. П. Педагогика в 2 т. Том 1. Теоретическая педагогика в 2 книгах. Книга 2 : учебник для среднего профессионального образования. / И. П. Подласый. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2019. – 386 с.

12. Психологічний словник / [авт.-уклад. : В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко]. – К. : Наук. світ, 2007. – 274 с.

13. Словник української мови : [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні] ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому : В. О. Винник [та ін.]. 1977. – 927 с.

14. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, 1979. – 658 с.

15. Словник української мови : [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні] ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11 : Х-Ь / ред. тому С. І. Головашук. 1980. – 699 с.

16. Словопедія. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/36/53412/250422.html> ФОРМУВАННЯ. – Дата звернення 15.04.2020р.

17. Сорокоумова Е. А. Педагогическая психология : учеб. пособие для академического бакалавриата / Е. А. Сорокоумова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во Юрайт, 2017. – 172 с.

18. Основы педагогики высшей школы / Л. Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, О. Г. РОМАНОВСКИЙ, В. В. БОНДАРЕНКО [и др.]. – Х. : НТУ «ХПИ», 2005. – 600 с. – Режим доступу : <https://buklib.net/books/36644/>. – Дата звернення 15.04.2020р.

19. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук [та ін.] ; НАНУ, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.

20. Фіцула М. М. Розвиток виховання і формування особистості. Процес розвитку і формування особистості / М. М. Фіцула. – Режим доступу : <https://pidruchniki.com/1425072534954/pedagogika/rozvitok-vihovannya-formuvannya-osobistosti>. – Дата звернення 10.04.2020р.

References

1. Honcharenko, S 2006, 'Pro tsilisnist pedahohichnogo protsesu : metodolohichniy aspekt' [On the integrity of the pedagogical process: a methodological aspect], *Pedahohika i psyholohiia profesiinoi osvity*, no. 6, pp. 7-17.
2. Honcharenko, SU 2011, *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary], 2nd edn, Volynski oberehy, Rivne.
3. Zaichenko, I n.d., *Pedahohichnyi protses* [The pedagogical process.], viewed 02 April 2020,

<https://pidruchniki.com/16080402/pedagogika/pedagogichniy_protse>.

4. Ilin, EP 2012, *Psihologiya dlya pedagogov* [Psychology for educators], Piter, Sankt-Peterburg.

5. Kozhevnikova, A 2014, 'Spetsyfika suchasnoho pedahohichnoho protsesu yak skladnoi samoorhanizovanoi systemy' [The specificity of the modern pedagogical process as a complex self-organized system], *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, no. 9, part 1, pp. 46-52.

6. Krysko, V 2015, 'Sutnist i zmist pedahohichnoho protsesu ta pedahohichnoi diialnosti' [The essence and content of the pedagogical process and pedagogical activity], *Pedahohika i psikhohihiia*, viewed 02 April 2020, <https://stud.com.ua/36254/psihologiya/sutnist_zmist_pedagogichnogo_protse>.

7. Kuzmina, NV 1970, *Metody issledovaniya pedagogicheskoy deyatelnosti* [Research methods of pedagogical activity], Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, Leningrad.

8. Kuzminskiy, AI & Omelianenko, VL n.d., 'Rozvytok i formuvannya osobystosti' [Development and formation of personality], *Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh*, viewed 10 April 2020,, <https://pidruchniki.com/pedagogika/z_rozvytok_formuvannya_osobystosti>.

9. Meshko, HM 2010 *Vstup do pedahohichnoi profesii* [Introduction to the teaching profession], Akademvyda, Kyiv, viewed 11 April 2020, <https://pidruchniki.com/13030227/pedagogika/struktura_pedagogichnoyi_diyalnosti>.

10. Slastenin, VA, Isaev, IF, Mischenko, AI & Shiyanov, EN 2000, *Pedagogika* [Pedagogy], 3rd edn, Shkola-Press, Moskva, viewed 12 April 2020,, <<https://studfile.net/preview/4582429/page:6/#9>>.

11. Podlasyiy, IP 2019, *Pedagogika* [Pedagogy], vol. 1 *Teoreticheskaya pedagogika*, book 2, 2nd edn, Izdatelstvo Yurayt, Moskva.

12. Syniavskiy, VV & Serhieienkova, OP 2007, *Psikhohohichniy slovnyk* [Psychological Dictionary], Naukovyi svit, Kyiv.

13. Bilodid, IK et al. (eds.) 1977, *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], vol. 8 *Pryroda-Riakhlyvyi*, Naukova dumka, Kyiv.

14. Bilodid, IK et al. (eds.) 1979, *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], vol. 10 T-F, Naukova dumka, Kyiv.

15. Bilodid, IK et al. (eds.) 1980, *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], vol. 11 Kh-Ь, Naukova dumka, Kyiv.

16. Slovopeidiia [Slovopeidiia] n.d., viewed 15 April 2020,, <<http://slovopeidiia.org.ua/36/53412/250422.html>>.

17. Sorokoumova, EA 2017, *Pedagogicheskaya psihologiya* [Pedagogical psychology], 2nd edn, Yurayt, Moskva.

18. Tovazhnianskyi, LL, Romanovskiy, OG, Bondarenko, VV, Ponomarov, OS & Chervanova, ZO 2005, *Osnovy pedagogiki vysshey shkoly*, [Fundamentals of Higher Education Pedagogy] Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Kharkivskiy politekhnichnyi instytut, Kharkiv, viewed 15 April 2020,, <<https://buklib.net/books/36644/>>. [in Ukrainian].

19. Shynkaruk, VI et al. 2002, *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Encyclopedic Dictionary of Philosophy], Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody, Abrys, Kyiv.

20. Fitsula, MM n.d., *Rozvytok, vykhovannya i formuvannya osobystosti. Protse rozvytku i formuvannya osobystosti* [Development, education and formation of personality. The process of development and formation of personality], viewed 10 April 2020,, <https://pidruchniki.com/1425072534954/pedagogika/rozvytok_vihovannya_formuvannya_osobystosti>.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2020 р.